

Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1638–1655, wstęp i oprac. Marzena Liedke, Piotr Guzowski, [tł. fragm. łac.: Piotr Guzowski, Konrad Kokoszkiewicz, Urszula Tylicka], Warszawa 2023, Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych. Uniwersytet w Białymstoku, Towarzystwo Miłośników Historii, Wydawnictwo Semper, ss. LIII, [1], 336, il. kol., mapa

Recenzowana edycja źródłowa jest kontynuacją projektu wydawania akt synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej, opracowywanego przez Marzenę Liedke i Piotra Guzowskiego¹. Edycje tego rodzaju mają w historiografii polskiej długą, zapoczątkowaną ponad sto lat temu, tradycję. Najnowszy tom jest cennym uzupełnieniem serii Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae oraz publikacji źródłowych Marii Sipayłto dotyczących Korony². Ożywiona dyskusja, którą kilkanaście lat temu wywołał poprzedni tom *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej*, pokazuje, po pierwsze, niestabnące zainteresowanie dziejami reformacji oraz protestantyzmu w Rzeczypospolitej, po drugie, potrzebę pogłębionych badań dotyczących podstawowych pojęć. Jednak recenzowana edycja źródłowa jest niezmiernie ważną publikacją nie tylko z tego powodu. Koniecznie trzeba podkreślić, że dzięki niej szerokie grono historyków zainteresowanych epoką (a nie tylko reformacją i protestantyzmem) otrzymało dobrze opracowany materiał źródłowy. Różnorodność tematyczna synodaliów powoduje, że mogą być one wykorzystywane przez historyków interesujących się także zagadnieniami społecznymi czy gospodarczymi. Wiele podstawowych informacji znajdują w nich także genealogowie bądź biografowie. Rozbudowany aparat krytyczny umożliwia również wykorzystanie materiałów w pracy ze studentami.

Podstawą edycji jest rękopis przechowywany obecnie w Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskijų Biblioteka). M. Liedke i P. Guzowski, zgodnie z wcześniejszymi badaniami, uznają rękopis ten za oryginał. Dodatkowo wykorzystano także odpisy przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie oraz w Bibliotece Narodowej i Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Cezury chronologiczne wydawnictwa odpowiadają podziałom w rękopisie wileńskim, w którym akta synodów z lat 1638–1655 stanowią zwartą całość. Okres ten jest wyjątkowo ważny dla funkcjonowania Jednoty Litewskiej. Wzrost napięć religijnych, mających swoją kumulację

¹ *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, wstęp i oprac. M. Liedke, G. Guzowski, Warszawa 2011.

² *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej: 1611–1625*, Wilno 1915 (Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae, ser. 4, t. 2).

w tumulcie wileńskim i usunięciu zboru poza granice miasta, znaczące zmiany patronów (w 1641 r. umiera Krzysztof Radziwiłł), a także uczestnictwo w toruńskim *colloquium charitativum* to tylko niektóre z najważniejszych wydarzeń. Jest to również burzliwy okres w historii politycznej Rzeczypospolitej, naznaczony poprzez konflikty zbrojne ze Szwecją, Moskwą, powstanie Chmielnickiego oraz śmierć Władysława IV, okres bezkrólestwa i wybór nowego władcy.

Tekst źródłowy opatrzony jest standardowym aparatem krytycznym – zawiera przypisy tekstowe, rzeczowe. Niektóre z przypisów rzeczowych są znacznie rozbudowane, zawierają nie tylko niezbędne dodatkowe informacje, ale także autorskie interpretacje wydarzeń opisywanych w źródle. Ponadto wszystkie zwroty łacińskie pojawiające się w tekście zostały przetłumaczone na polski. Korzystanie z edycji ułatwiają rozbudowane indeksy osobowy oraz geograficzny, zawierające obok odnośnika do odpowiedniej strony także krótkie informacje biograficzne/geograficzne dotyczące poszczególnych osób i miejsc. Indeks geograficzny warto byłoby uzupełnić o współczesną (białoruską/litewską) nazwę miejscowości Tom zaopatrzony jest również w bardzo skrótowy, zawierający jedynie 17 haseł, indeks rzeczowy. Szkoda, że Edytorzy nie zdecydowali się bardziej rozbudować tej części publikacji. Przydatne są natomiast zestawienia superintendentów, dyrektorów i pisarzy synodów, a także pełnomocników prawnych Jednoty Litewskiej z lat 1638–1655 oraz bibliografia zawierająca podstawową literaturę przedmiotu. Dodatkowo w wydawnictwie opublikowano mapę zborów ewangelicko-reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim występujących w protokołach synodów prowincjonalnych z lat 1626–1655, opracowaną przez Jarosława Suproniuka, znaną już z poprzedniego tomu *Akt synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej*.

Publikacja materiałów źródłowych poprzedzona jest wstępem autorstwa M. Liedke i P. Guzowskiego. Pewnym zaskoczeniem jest fakt, że część ta nie ma charakteru tradycyjnego wprowadzenia do edycji źródłowej, ale jest przede wszystkim polemiką i odpowiedzią na zarzuty recenzentów (Macieja Ptaszyńskiego oraz Kazimierza Bema) poprzedniego tomu *Akt synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej*³. Krytyka recenzentów dotyczyła przede wszystkim interpretacji oraz rozumienia podstawowych terminów. Tekst ten jest kolejnym głosem w dyskusji dotyczącej struktury oraz organizacji Jednoty Litewskiej, dotyczy m.in. rozumienia takich terminów jak: minister/ministerium, konsystorz/synedrium, a także porównania litewskiej Jednoty z kościołami terytorialnymi w Rzeszy. Dodatkowo Wydawcy szczegółowo

³ M. Ptaszyński, *O ustroju kościoła. Uwagi na marginesie edycji Akt synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1623–1637*, OiRwP, 56, 2012, s. 203–226 (wydawcy odnosząc się w przyp. 12 do tego tekstu, błędnie podają rok wydania jako 2013); K. Bem, *Ustroje kościołów ewangelicko-reformowanych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów na przełomie XVI i XVII w.*, OiRwP, 57, 2013, s. 123–153.

tłumaczą swoją decyzję o wyborze podstawy edycji poprzedniego tomu. Włączenie się M. Liedke i P. Guzowskiego do dyskusji wywołanej poprzednią edycją jest oczywiste. Dziwi jednak fakt, że Wydawcy nie zdecydowali się wcześniej odpowiedzieć recenzentom na łamach „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” oraz że powracają do polemiki sprzed kilkunastu lat. Tekst ten jest przeznaczony dla wąskiego grona specjalistów, śledzących wcześniejszą dyskusję. Czytelnikowi zainteresowanemu dziejami protestantyzmu w Wielkim Księstwie Litewskim, a niebędącemu specjalistą w tym temacie, wyraźnie brakuje wstępu prezentującego historię Jednoty Litewskiej czy krótkiego scharakteryzowania wydanych materiałów. Luki tej nie wypełnia odwołanie do wstępu zamieszczonego w pierwszym tomie edycji akt synodalnych. Od jego publikacji minęło już kilkanaście lat, a polemika między M. Ptaszyńskim i K. Bemem pokazuje, jak zmienił się stan badań nad dziejami protestantyzmu. Decydując się na publikację we wstępie polemiki dotyczącej tylko jednego zagadnienia, Wydawcy do pewnego stopnia sugerują kierunek interpretacji źródła. Pytania o strukturę Jednoty Litewskiej są oczywiście z perspektywy badań nad historią reformacji i protestantyzmu w Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej zasadnicze, jednak prezentowany materiał źródłowy jest znacznie bogatszy. Warto podkreślić, że może być wykorzystywany nie tylko przez historyków reformacji i protestantyzmu, ale także badaczy zainteresowanych szeroko rozumianą historią społeczną Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Synody prowincjonalne Wielkiego Księstwa Litewskiego odbywały się co roku w tygodniu między drugą a trzecią niedzielą po św. Trójcy. Edycja zawiera 18 protokołów. Każdy z nich ma taką samą strukturę, we wstępie wymienieni są każdorazowi dyrektorzy oraz pisarze, następnie przedstawione są kanony, czyli decyzje synodu. Protokoły zamykają memorialia – zapisy dotyczące konkretnych spraw do załatwienia oraz spisy misji i katechetów. Zakres zagadnień poruszanych na posiedzeniach synodów był bardzo szeroki. Podejmowano decyzje teologiczne, doktrynalne, liturgiczne. Szczegółowo zajmowano się finansami Kościoła, zezwalając na zaciąganie pożyczek, puszczanie warendę dóbr kościelnych czy decydując o przeznaczeniu legatów pieniężnych. Dbano o stan zborów oraz zabudowań zborowych. Wypowiadano się na temat kształcenia w szkołach zborowych oraz wiele czasu poświęcano bibliotekom funkcjonującym przy wszystkich zborach w Wielkim Księstwie Litewskim. Znaczna część kanonów dotyczy spraw personalnych, kształcenia kandydatów na pastorów, obsadzania zborów. Dyscyplinowano pastorów, przypominając im o obowiązkach, ganiąc niemoralne zachowania. W tym kontekście zaskakuje czasami stopień szczegółowości. Kanony dotyczące kontaktów ze zborami w Koronie czy nawet w Rzeszy Niemieckiej pokazują funkcjonowanie Jednoty Litewskiej w ramach międzynarodowej wspólnoty ewangelickiej. Bardzo interesujące są postanowienia synodu podejmowane po tumulcie wileńskim, pokazują, jak w sposób praktyczny starano się odnaleźć w nowej sytuacji.

Podsumowując, należy podkreślić, że kolejny tom *Akt synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej* to bardzo ważna publikacja. Należy mieć nadzieję, że wydawcy będą kontynuować pracę nad publikacjami synodaliów z drugiej połowy XVII w. W tym kontekście warto byłoby się zastanowić nad ich publikacją internetową. Rozwiązanie takie zwiększyłoby znacznie dostępność wydawnictwa, co byłoby szczególnym ułatwieniem dla białoruskich, ukraińskich i litewskich badaczy historii Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Maria Cieśla

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk